

Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Restitüsyon Projesi ve İncelenmesi

Elazığ Armenian Protestant Church Restitution Project and Its Scrutiny

Mustafa Yeğin¹ , Şehabettin Öztürk² ,

Öz

Elazığ'da 1990 yılına kadar un fabrikası olarak kullanılan Ermeni Protestan Kilisesi, İstanbul Ermeni Patrikhanesi yetkililerinden ve Ermeni Patriği II. Masrup Matrupyan'dan sağlanan bilgilerde, 1904 yılında Elazığ'da yaşayan Hıristiyan Ermeniler tarafından inşa edildiği ifade edilmektedir. Elazığ şehir merkezinde dört farklı yönden yollarla çevrili yaklaşık 10.000 m²lik bir arsa üzerinde yer alan Protestan Kilisesi, günümüzde yarı yıkık ve metruk durumdadır. Söz konusu arsanın kuzey bölümü, Elazığ Belediyesi'nin 2004 yılında yaptığı imar plan değişikliği ile belediyeye tahsis edilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Ermeni Protestan Kilisesi'nin yapıldığı tarihten günümüze kadar geçirdiği aşamaları belirlemek ve analogi yoluyla hazırlanan bir restitüsyon projesine uygun öneriler sunmaktır. Çalışma kapsamında, Ermeni Protestan Kilisesi'nin özgün durumuna ilişkin belgelere ulaşmak için literatür taramasından elde edilen yazılı ve görsel kaynaklar taranmış olup benzer niteliklere sahip dönem yapıları da incelenmiştir. Bu bağlamda tarihi yapıya ait plan yerleşimi, cephe düzenlemesi, örtü sistemi, çan kulesi, süslemeler, malzemeler ile yapım tekniğinin analizi ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Ermeni Protestan Kilisesi, doğu-batı aksında yerleştirilen dikdörtgen plan şeması ile üç katta düzenlenmiştir. Kilise giriş kapısı yapının batı cephesinde yer alır. Bodrum katına ulaşım ise yapının güneybatı köşesindeki tek kollu taş merdiven yardımıyla sağlanır. Kilisenin orkestra korosunun yer aldığı mekân ise üst katta bulunur ve yapı içerisindeki merdiven yardımıyla ulaşılır. Üzerinde kitabe bulunmayan Ermeni Protestan Kilisesi'nin dikdörtgen plan şemalı yapısı, köşelerde kırma çatısı ve ortada sekizgen formlu üst külahı bulunmaktadır. Çatının batı bölümünün ortasında kare planlı çan kulesi yer almaktadır. Dış cephede tezyinat ve bezeme gibi özel süslemeler yalın detaylara sahiptir. Zemin katta moloz taş ve yonu, beden duvarlarının örgüsünde ise tuğla malzeme kullanılmıştır. Bağlayıcı malzeme olarak ise kireç harcı kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada analizi ve değerlendirilmesi yapılan, Ermeni Protestan Kilisesi'ne ait restitüsyon ve restorasyon projeleri Dr. Mimar Şehabettin Öztürk tarafından hazırlanmış olup Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi, Çan Kulesi, Apsis, Tuğla Duvar, Kubbe

ABSTRACT

The Protestant Church in the city center of Elazığ is located on a plot of approximately 10,000 m². Today, the church is in a semi-ruined location. Four aspects of the plot, including the Armenian Protestant Church, are surrounded by roads. In the reconstruction plan change made by Elazığ Municipality in 2004, the northern part of the land was allocated to the municipality. Armenian Protestant Church to the present day from the date of original written and visual sources to determine the stages and the state regarding the document scanned, with similar attributes as a result of the data obtained and literature review investigation of the term structure in the light of restitution by way of analogy, a proposal has been prepared. The lack of special details such as decoration and decoration on the exterior made restitution work easier. The Armenian Protestant Church has no inscription on it. Repair projects prepared by Diyarbakır cultural assets Protection Regional Board Directorate have been approved. Of the Armenian Patriarchate officials of Constantinople and the Armenian Patriarch II. According to the statement of Masrup Matrupyan, it is understood that the structure was built by Armenians living in Elazığ in 1904. The Armenian Protestant church was used as a flour mill until 1990. The Armenian Protestant Church has a rectangular layout. The structure, consisting of three floors, is placed on the floor in an east-west direction. The church entrance section is located in the western section of the structure. Access to the basement of the church is provided by the help of a single-arm stone staircase located in the southwest corner of the building.

¹ Corresponded Author: Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, myegin@cu.edu.tr, 0000-0002-0025-6589
² Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, sahozturk13@yyu.edu.tr, 0000-0001-6979-3342

Another staircase in the building leads to the upper floor. This section on the upper floor was used as the church's orchestra choir venue. The roof of the rectangular structure is formed by a hipped arrangement at the corners and an octagonal upper cone in the middle. In the middle of the western section of the roof is a square-planned bell tower. The ground floor was constructed of stone and rubble, while the body walls were constructed of brick. It is observed that lime mortar is used as binding material. Restitution and implementation projects of the Armenian Protestant Church It was prepared by architect Şahabettin Öztürk and approved by the relevant board.

Keywords: Elazığ Armenian Protestant Church, Bell Tower, Apse, Brick Wall, Dome

GİRİŞ:

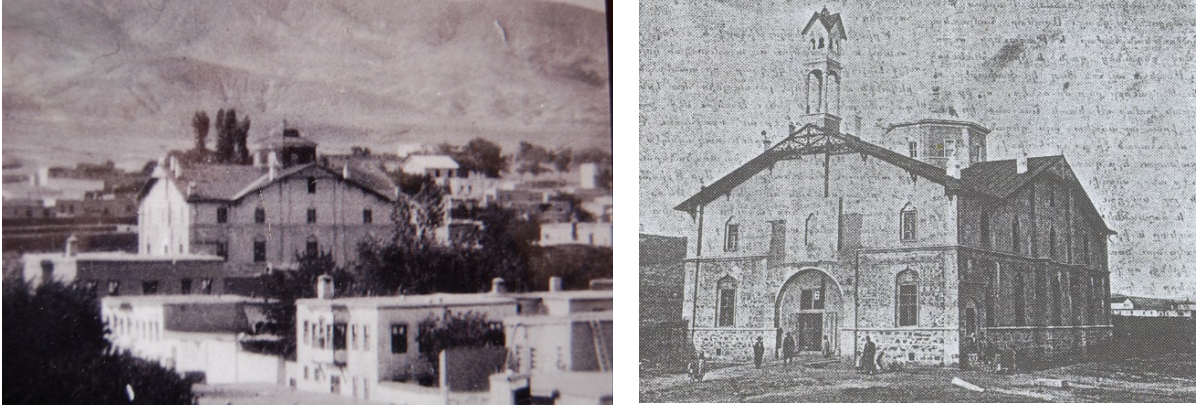
Elazığ'daki günümüz yerleşim alanının çekirdeğini 1850 yılına kadar "mezra" olarak tanımlanan küçük bir köy yerleşiminin oluşturduğu bilinmektedir. Bu yıla kadar kent yaşamı, Elazığ merkezinin yaklaşık sekiz kilometre kuzeydoğusunda yer alan Aslan Dağı eteklerinde oldukça geniş bir alana yayılan, eski bir yerleşim alanı olan Harput'ta devam etmiştir. Tarihi Harput yerleşim alanındaki yapılaşma, 1850-1900 yılları arasında yavaş yavaş günümüz Elazığ merkezine doğru kayarak bugünkü Elazığ şehrinin temellerini oluşturmuştur. Bu yer değişikliğine bağlı olarak Elazığ'da çok sayıda dini, kamusal ve çok sayıda sivil mimari yapılar inşa edilmiştir.

Harput'tan Elazığ'a doğru devam eden göç 1900'lü yılların başından itibaren yeni bir şehir olan Elazığ'ın önemini hızla artırmış, Harput ise önemini yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır. Cumhuriyetin kurulması ile şehir merkezi Elazığ olmuş, Harput ise önce ilçeye, günümüzde ise Elazığ'ın bir mahallesi haline dönüşmüştür. 1970 yılına kadar hızlı gelişen mimari bir kimlik oluşumunun gözlendiği Elazığ'da, özellikle bölgede Keban Barajı'nın kurulması ile gelir kaynakları kamulaştırılmıştır. Sonrasında, şehir merkezinde geleneksel mimari yapılar birer birer yıkılarak yerine çok katlı betonarme ile inşa edilen apartman kültürü gelişmiştir. Yaklaşık son bir asırda oluşan, özgün her türden mimari yapılar yıkılarak, yerine betonarme yapıları inşa etme alışkanlığı Elazığ şehir merkezinde yaygınlaşmıştır.

Günümüzde Elazığ şehir merkezinde korunması gereken tescilli yapı örneklerinden bazıları: Ermeni Kilisesi (Öztürk, 2006: 5-55), (Şekil 1-2), Öğretmen Evi, Merkez Efendi Sokakta yer alan beş sivil mimarlık örneği (Öztürk ve Coşkun, 2014: 166-210) ve Eski Hükümet Konağı'dır (Öztürk, 2007: 524-536).

Koruma imar planlarının yapılmayışı, kamu mülki ve yerel idarecilerin yetersizliği, yerel yönetimlerde teknik elemanların eksikliği ve halkın yeterince bilinçli olmaması gibi nedenler, tarihi dokuya sahip kentlerimizden biri olan Elazığ'ın özgün kentsel kimliğini olumsuz etkilemiştir. Elazığ şehir merkezinde günümüzde ayakta kalma mücadelesi veren bir kaç yapı dışındaki tüm tarihi yapılar yıkılarak yok olmuştur. Günümüzde kısmen ayakta kalma mücadelesi veren tescilli dini yapılardan biri ise Elazığ Hıristiyan Ermeni Protestan Kilisesi'dir (Şekil 1).

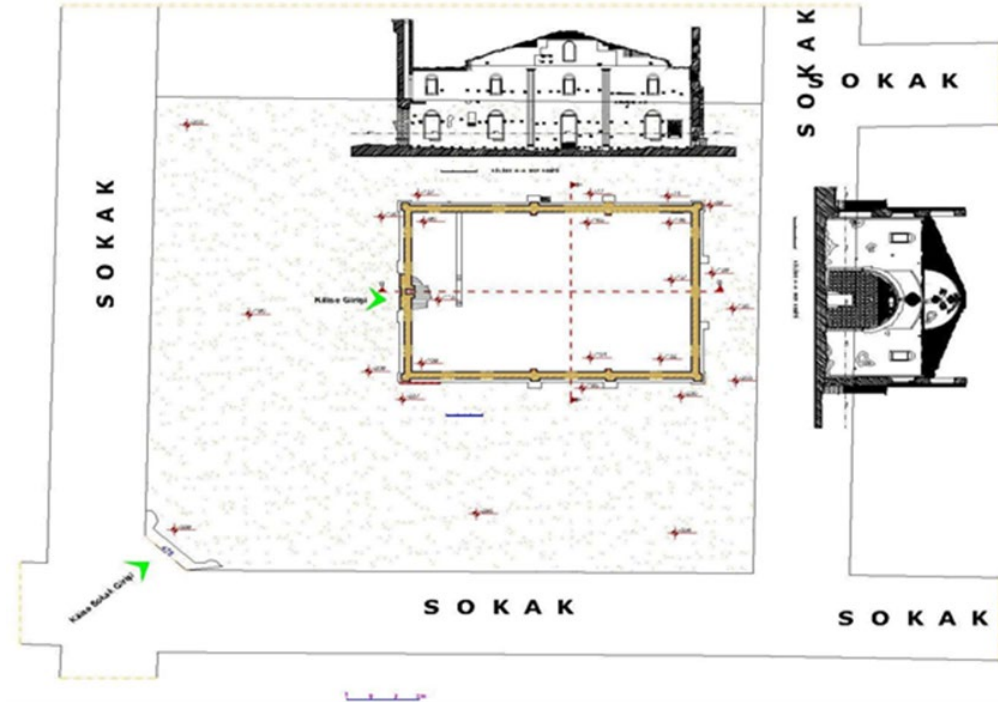
Bu çalışmada, yapının özgün kısımlarının ayrıştırılabilmesi için literatür araştırmasından elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Örneğin, malzeme analiz raporları ile yapının eski fotoğrafları karşılaştırılmış, yapı kısımlarının inşa edildiği tarihe ilişkin bilgi sentezlenmiştir. Kilisenin restitüsyon projesi çalışma aşamaları gelecekte yapılacak restorasyon çalışmalarına da önemli bir bilgi kaynağı sunmaktadır. Yapının güncel koordinatlı oturumu üzerine çalışılmış olan şemalar, yapılacak restorasyon uygulamaları sırasında elde edilecek yeni verilerle birlikte değerlendirildiğinde bu önemli yapı için yerinde bir koruma onarım planı yapılmasını sağlayabilecektir.

Şekil 1-2. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Güneybatı Genel Görünüşleri (Anonim)

1.Konum

Elazığ şehir merkezi İzzet paşa Mahallesi'nde yer alan Ermeni Protestan Kilisesi'nin mülkiyeti Mehmet Süleyman Türker adlı özel şahsa aittir. Tapu kaydında 40 Pafta 223 Ada'da yer alan kilise, yaklaşık 10.000 m2lik arsa üzerinde yer almaktadır (Şekil 3).

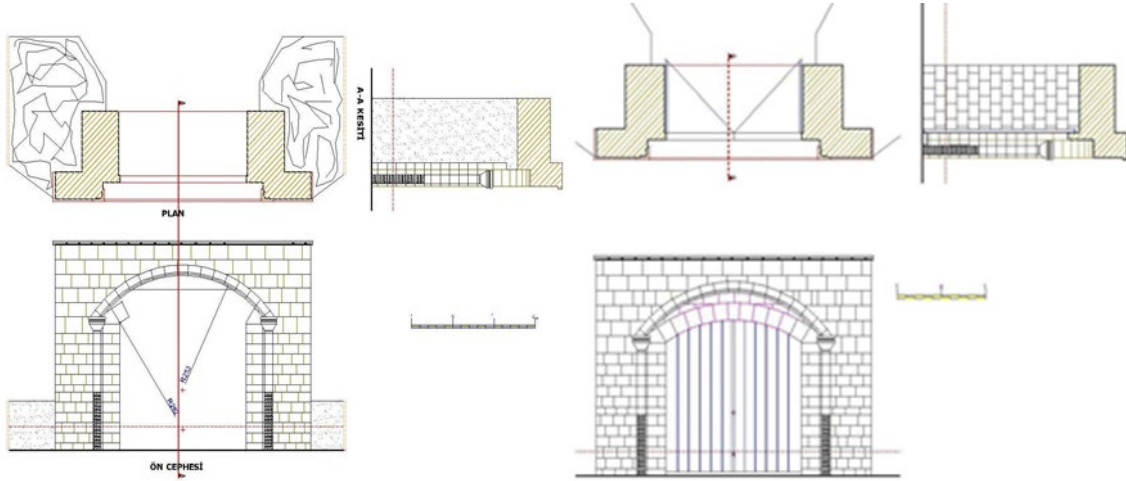
Şekil 3. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Vaziyet Planı Rölöve (Ş. Öztürk)

Günümüzde kilise metruk bir durumda olup kullanılmamaktadır. Kilisenin mevcut beden duvarları kısmen sağlam, diğer tüm bölümleri yıkık olan yapı ayakta kalma mücadelesini vermektedir.

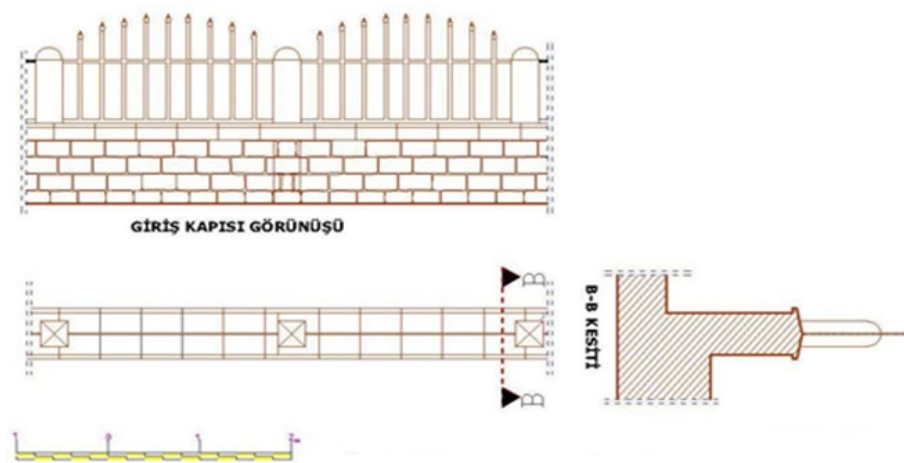

Şekil 4. 5. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Bahçe Giriş Taş Kapısı İç ve Dış Görünüşleri(Ş. Öztürk)

Ermeni Protestan Kilisesi yer aldığı arsanın dört yönü yollar ile çevrelenmiştir. 2004 yılında yapılan Elazığ kent imar plan değişikliğinde arsanın yarısı olan kuzey bölümü Elazığ Belediyesi'ne devredilmiştir. Kilise alanına arsanın güneybatı köşesinde yer alan orijinal kesme taştan inşa edilmiş, sokak giriş kapısı günümüzde yarı yıkık olarak durmaktadır (Şekil 4-8).

Şekil 6.7. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Bahçe Giriş Taş Kapısı Rölöve ve Restitüsyon Detayları (Ş. Öztürk)

Şekil 8. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Bahçe Koruma Duvarı Plan, Kesit ve Cephe Detayları (Ş. Öztürk)

Kilisenin bulunduğu arsanın çevresi, donatılı taş yapı baba dikmeleri arasında metal ferforje ile desteklenen taş duvar ile çevrelenmiştir (Şekil 8). Günümüzde Ermeni Protestan Kilisesi sınırları içerisindeki bu alan, özel mülk sahibi tarafından otopark olarak kullanılmaktadır.

2. Tarihçe

Ermeni Protestan Kilisesi'nin üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Araştırmamız esnasında kilise hakkında daha önce yapılmış herhangi bir bilimsel çalışmaya rastlanmamıştır. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 10.06.1977 tarih ve A-606 sayılı kararı ile Ermeni Protestan Kilisesi, Arpacı Un Fabrikası olarak tescil edilmiştir (Şekil 9-12). Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurul Müdürlüğü'nün 02. 05. 2007 tarih ve 135 sayılı kararı ile işlev türü dini yapı olarak değiştirilmiştir. Ermeni Protestan Kilisesi'nin koruma amaçlı Rölöve, restitüsyon ve Restorasyon Projeleri Mimar-Sanat Tarihçisi Dr. Şahabettin Öztürk tarafından hazırlanmıştır. Hazırlanan projeler Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurul Müdürlüğü'nün 30. 11. 2007 tarih ve 1331 sayılı kararı ile onanmıştır.

Şekil 9.10. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Güneydoğu ve Güneybatı Görünüşleri (Ş. Öztürk)

İstanbul Ermeni Patrikhane yetkililerinden ve Ermeni Patriği merhum II. Masrup Matrupyan'dan alınan sözlü bilgiye göre kilise, 1904 yılında Elazığ'da yaşayan Ermeniler tarafından inşa edilmiştir. Ermeni halkının Elazığ'ı terk etmeleri sonucu yapı, un fabrikası olarak 1990 yılına kadar ticari amaçla kullanılmıştır. Fabrika olarak kullanıldığı süre içerisinde yapının beden duvarları üzerinde özgün yapısına uygun olmayan değişiklikler yapılmıştır (Öztürk, 2007: 567).

Şekil 11.12. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Kuzeybatı ve Batı Görünüşleri (Ş. Öztürk)

3. Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projeleri

Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi, mevcut durum (Tıpkı Çizimleri) klasik metre, hortum terazi ve jalonlar yardımıyla yapılmıştır. Belgeleme işlemlerinde Nikon D300 (12 megapixel) dijital kamera kullanılarak; 12-24 mm, 18-200 mm ve 10 mm objektiflerle farklı yönlerden yaklaşık 1250 adet fotoğraf çekilmiştir. Mimari belgeleme/rölöve çalışmasını gerçekleştiren ekip: Şahabettin Öztürk, (Dr. Mimar-Sanat

Tarihçisi), Mustafa Yeğın (Dr. Mimar), Murat Karakuş (Mimar) ve Ülkü Can Karakuş (Mimar)'dır. Elde edilen veriler doğrultusunda Ermeni Protestan Kilisesi'nin rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmıştır.

3.1. Rölöve çalışmaları; Rölöve Analitik Analiz Projesi, Rölöve Malzeme Analiz Projesi, Rölöve Hasar Analiz Projelerini içermektedir.

3.2. Restitüsyon çalışmaları; Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi'nin restitüsyon çalışmasına yardımcı olan verileri kapsamaktadır.

3.2.1. Özgün Doku, Taş Duvar Yapı Bölümleri, yapının bodrum kat subasman seviyesine kadar beden duvarları, nişler ve dış bahçe giriş kapısı yonu, kaba yonu ve moloz taş kullanılarak inşa edilmiştir.

3.2.2. Özgün Doku, Tuğla Yapı Bölümleri, kilisenin subasman seviyesinin üzerinde yer alan tüm beden duvarları harman tuğlası kullanılarak inşa edilmiştir.

3.2.3. Yapının Mevcut İzleri ve Belgelerle Tamamlanan Yapı Bölümleri, kilisenin dış beden duvarlarının tamamı günümüzde mevcuttur. Şekil 1 ve 2'deki fotoğraf belgeleri yardımıyla yapı biçimsel olarak dıştan tanımlanabilmektedir. Bu kapsamda fotoğraf ve yapıdaki mevcut izler ile kilisenin çan kulesi, şekil 22 ve 23'deki fotoğraf belgeleri yardımıyla da iç mekândaki nişin tamamlanması yapılabilmektedir. İç mekânda yer alan ara bölme duvarlar, giriş bölümünde yer alan iki adet simetrik sütun, iç mekânda yontulmuş taştan oluşan kare kaide üzerinde, altıgen formlu ahşap sütunlar ve dış beden duvarlarının üst kısımları yapıdan gelen izler yardımıyla tamamlanmıştır.

3.2.4. Belgeler İle Tamamlanan Yapı Bölümleri, kilisenin ortasında yer alan sekizgen formunda inşa edilen aydınlık feneri, çatı ve üzerindeki mimari elemanlar şekil 1 ve 2'deki fotoğraf belgeleri yardımıyla tamamlanmıştır.

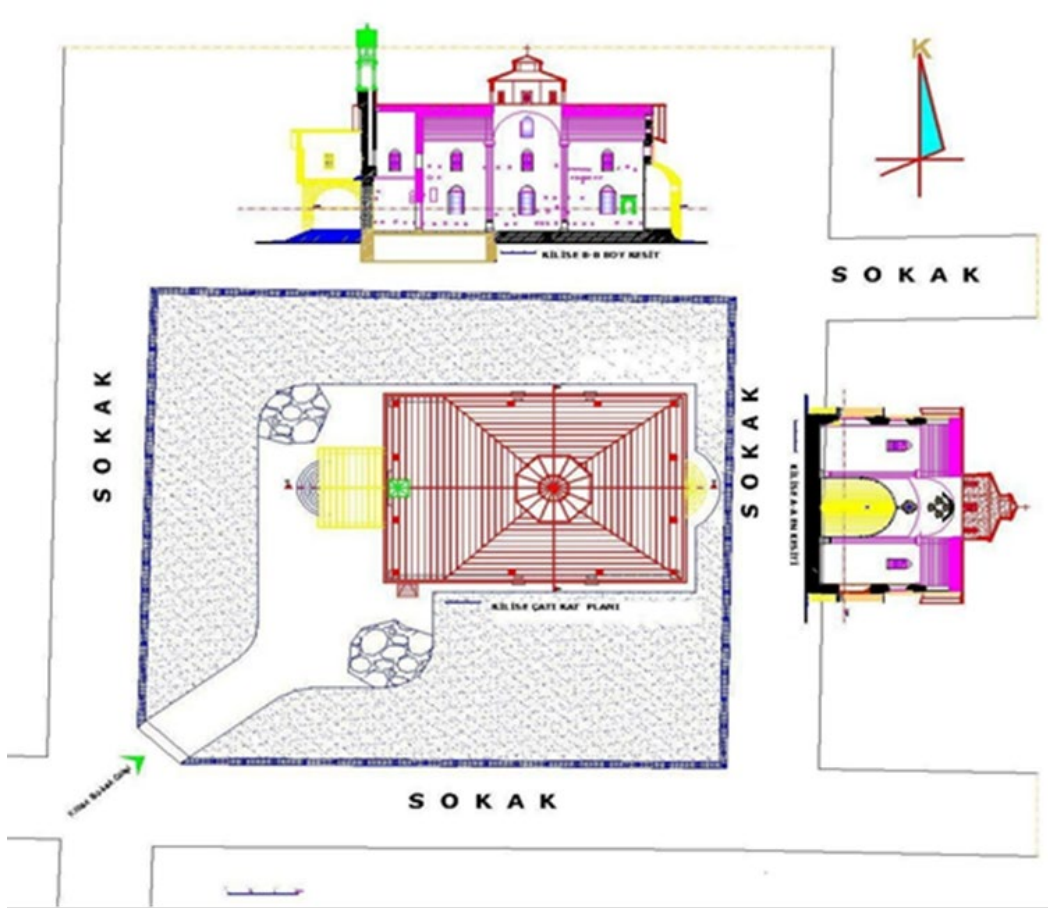
3.2.5. Mevcut Yapı İzi İle Tamamlanan Yapı Bölümleri, kilisenin üst kat batı bölüm pencereleri ve iç mekânda dört yönde oluşan yuvarlak tonozlar tamamlanmıştır.

3.2.6. Yapı İzi ve Mimari Kurgu İle Tamamlanan Yapı Bölümleri, kilisenin apsis bölümü ile giriş bölümünde yer alan iki sütun, yuvarlak kemerleri ve üzerindeki mekân tamamlanmıştır.

3.2.7. Araştırma Kazısı İle Tamamlanan Yapı Bölümleri, yapının bodrum katında yapılan lokal sondaj araştırma kazısıyla zemin kodu ve diğer mimari veriler tespit edilebilmiştir.

3.2.8. Mimari Kurgu İle Tamamlanan Yapı Bölümleri, kilisenin güneybatı bölümünde yer alan giriş kapısının merdivenleri sahanlık ve basamakları önerilerek tamamlanmıştır.

3.2.9. Mimari Gereklik İle Tamamlanan Yapı Bölümleri, kilisenin güneybatı köşesinde yer alan dış ana giriş kapısını çevreleyen koruyucu çevre duvarı projede önerilerek tamamlanmıştır.

Şekil 13. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Vaziyet Planı Restitüsyon (Ş. Öztürk)

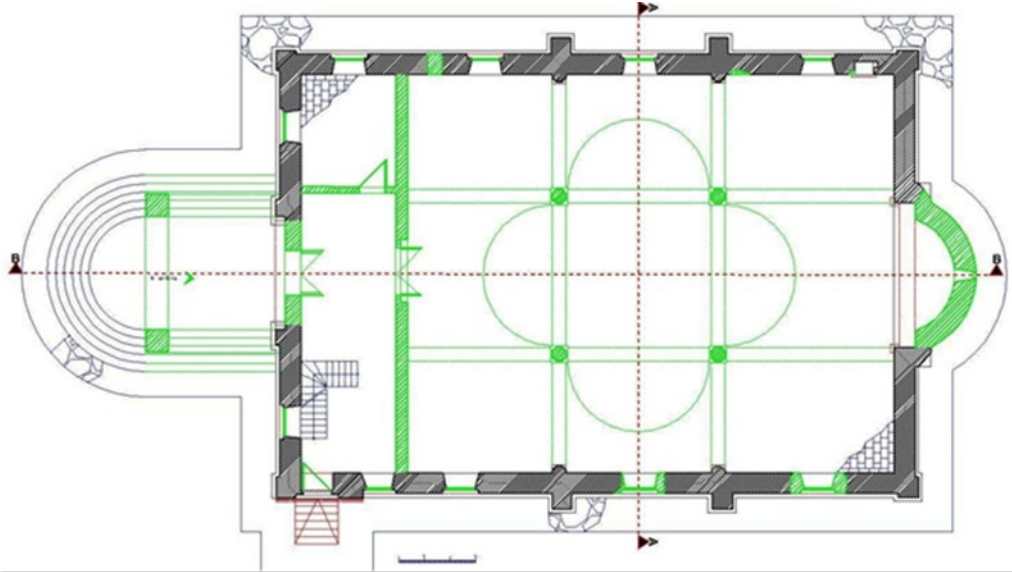
3.3. Restorasyon Projesi; Restorasyon Müdahale kararları belirtilerek özgün işlevi önerilmiştir.

Yapılan alan çalışması, araştırma sonucundaki tüm mimari veriler ve belgeler yardımıyla hazırlanan rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri tamamlanmıştır.

4. Yapının İncelenmesi

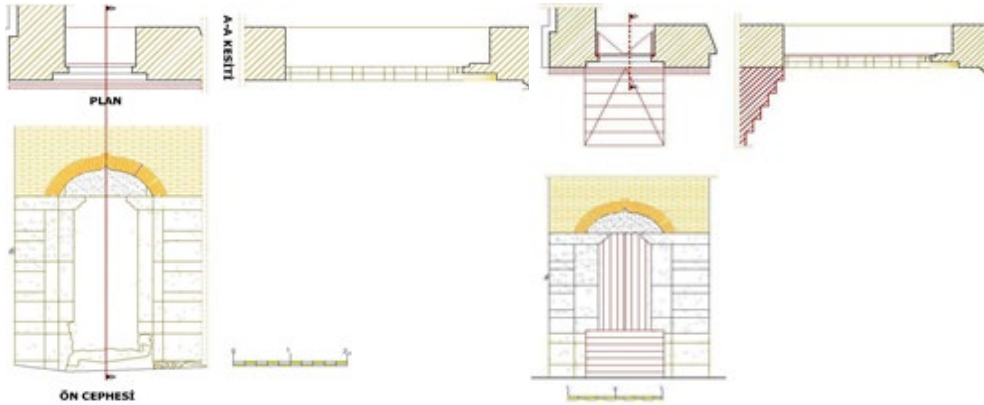
4.1. Plan

Ermeni Protestan Kilisesi, bodrum, zemin ve üst kat olmak üzere üç kattan oluşmuştur. Yapı, 17.50x25.08 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı, zemine doğu-batı istikametinde yerleştirilmiştir. Beden duvarları her cephede yer alan dört adet dışa taşıntılı toplam 16 adet düşey elemanlar ile desteklenmiştir. Dıştan beden duvarları destekleyen bu elemanlar, dört köşede 0.15 m. ortalarda ise 0.65 m. dışa taşıntılıdır. Kilise ana girişi batı bölümünden yapılmaktadır (Şekil 14).

Şekil 14. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi (0.00 Kotu) Zemin Kat Planı Restitüsyon (Ş. Öztürk)

Giriş bölüm platformu ile zemin arasındaki 1.09 m'lik kot farkı, altı adet merdiven rıhtı ile aşılmıştır. Giriş merdiveni kuzey ve güney yönünde düz, batı yönünde ise yuvarlak planlı bir şekilde tasarlanmıştır. Merdiven basamakları ile çıkılan platformda iki adet kare kaideli 0.88x0.88 m. ölçülerindeki kare formu taşıyıcı sütun üzerinde bir mekan oluşmaktadır (Şekil 15). Kiliseye giriş batı cephenin ortasında yer alan 1.76 m. genişliğindeki çift kanatlı ahşap kapı ile 3.70x10.92 m. ölçülerindeki kuzey-güney istikametinde oluşan mekâna girilir. Bu bölümün güneybatı köşesinde yer alan 1.12 m. genişliğindeki tek kanatlı ahşap kapı ile güney ve kuzey beden duvarlarında ise birer 1.13 m. genişliğinde iki pencere ile iç mekân aydınlatması sağlanır (Şekil 15,16).

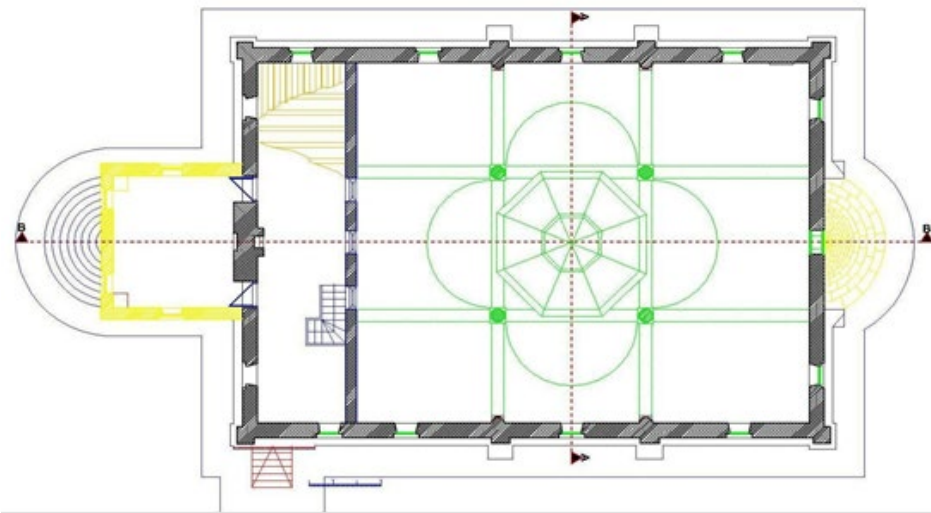
Şekil 15. 16. Ermeni Protestan Kilisesi Güney Giriş Kapısı Rölöve ve Restitüsyon Plan-Kesit ve Cepheleri(Ş. Öztürk)

Batı beden duvarına paralel 1.00 m. genişliğindeki tek kollu ahşap merdiven ile bodrum ve üst katlara ulaşım sağlanır. Bu mekânın kuzeyinde yer alan 1.00 m. genişliğindeki tek kanatlı ahşap kapı ile 3.70x4.39 m. ölçülerine sahip mekana girilir. Kilise bodrum katına yapının güneybatı köşesindeki merdiven yardımıyla inilir. Bodrum katı, 9.77x15.55 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı olarak, kuzey-güney istikametinde gelişen, tabanı kesme taş kaplamalı bir mekândan oluşur. Bu bölümün aydınlatması batı duvarında yer alan 0.33 m. genişliğindeki iki mazgal pencere ile sağlanmaktadır (Şekil 24,25).

Şekil 17. 18. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Kuzeydoğu ve Güneybatı Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Yapının zemin katında yer alan tek kollu ahşap merdiven ile üst katta çıkış sağlanır. Üst kat 3.70x15.65 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı ve kuzey-güney istikametinde tasarlanmıştır. Bu bölüm kilisenin orkestra korosu faaliyet alanı olarak kullanılmaktadır. Üst kat kuzey ve güney beden duvarlarında birer, batı duvarında ise iki olmak üzere toplam dört adet mazgal pencere yerleştirilmiştir. Üst katın doğusu boydan boya 0.45 m. kalınlığında duvarın ortasına yerleştirilen ve kilise iç mekânına yönelik 1.00 m. genişliğinde mimarisi benzer özellikte üç pencere yer almaktadır (Şekil 17,18).

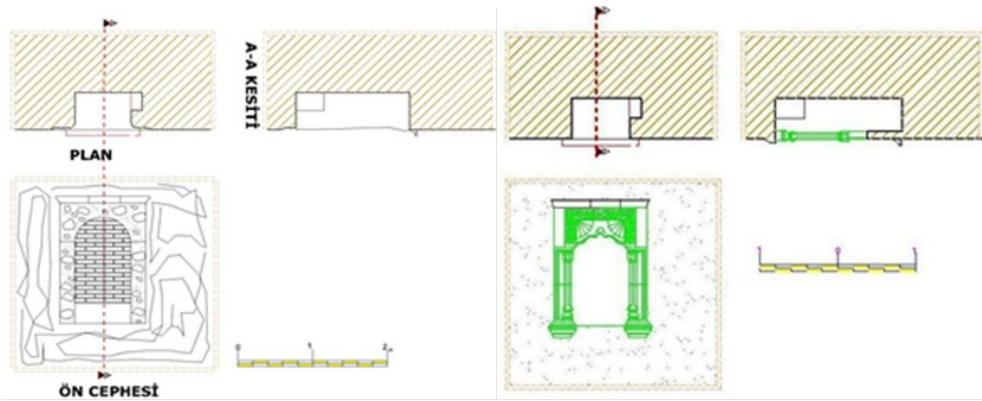
Şekil 19. Ermeni Protestan Kilisesi (4.50 Kotu) Üst Kat Planı Restitusyon (Ş. Öztürk)

Üst katın batı duvarının ortasında 0.40 m. derinlikte, 0.50 m. genişliğinde ve içe 0.25 m. çıkıntılı bir niş yerleştirilmiştir. Bu nişin üzerinde kilise çan kulesi yükselmektedir. Niş çıkıntısının her iki yanında yer alan simetrik 1.14 m. genişliğinde tek kanatlı iki ahşap kapı yardımcı ile üst kattan daha düşük bir kotta yer alan, kilise giriş bölümü üzerinden, 5.06x5.70 m. ölçülerindeki mekâna girilir (Şekil 19-21).

Bu bölümün duvar kalınlıkları 0.50 m. olup, kuzey ve güney duvarlarda birer, batı duvarında ise iki, olmak üzere toplamda dört adet benzer mimari özelliklere sahip, 0.80 m. genişliğinde pencereler yer alır. Bu bölümün doğu beden duvarının ortasında ise kilise çan kulesi ve nişi bulunur. Kilise giriş bölümü döşemesi kesme taş ile kaplanmıştır. Üst kat ise ahşap kirişlerle desteklenen ahşap kaplamalıdır.

Kilise giriş mekanı giriş kapısı aksında doğu duvarında aynı genişlikteki bir kapı yardımıyla 15.55x19.00 m. ölçülerindeki dikdörtgen plan şemasında olan kilise ana bölümüne girilir. Kilise giriş kapısının aksı doğrultusunda doğu duvarında yer alan apsüs bölümü, 2.38 m. doğu bölümüne taşıntılı olarak yarım daire formundadır. Apsüs bölümünün ortasındaki 0.20 m. genişlikteki bir mazgal pencere yer almaktadır (Şekil 20-23). Ana mekânın kuzey beden duvarının doğu bölümünde dekoratif süslemeli bir niş mevcuttur. İç mekân aydınlatması beden duvarlarının alt ve üst kotunda bulunan, aynı mimari

özelliklere sahip, kuzey ve güney beden duvarlarında düşeyde aynı aks üzerinde yer alan 1.12 m. genişlikteki toplam 14 mazgal pencere ile sağlanır.

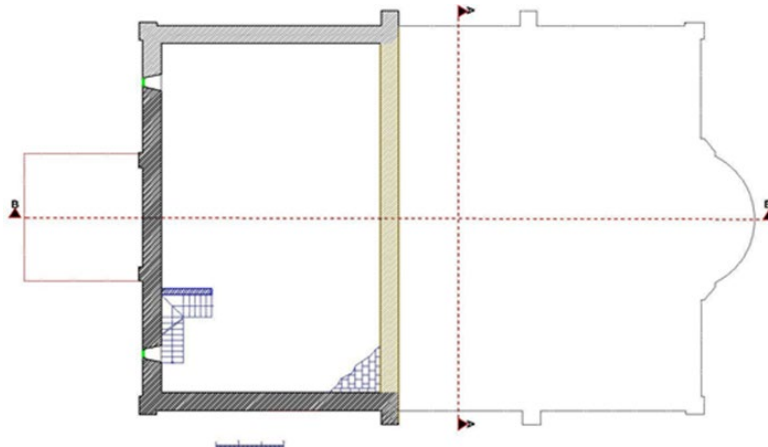

Şekil 20.21. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Niş Plan-Kesit ve Cephe Detayları (Ş. Öztürk)

Şekil 22.23. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Niş Görünüşleri (Ş. Öztürk).

Ana mekânın ortasında yer alan 6.72x6.72 m. ölçülerindeki kare mekân, köşelerdeki 0.67x0.67 m. ölçülerinde yontulmuş taştan oluşan kare kaide üzerinde, altıgen formlu ahşap sütunlarla çatıya kadar 8.43 m. yükselmektedir. Ahşap sütunların oluşturduğu mekan üzerinde örtü sistemi, dört yönde meydana gelen 5.67 m. genişliğinde yuvarlak beşik tonoz ve merkezde sekizgen planlı bir aydınlık mekandan meydana gelir. Sekizgen planlı aydınlık mekânının her kenarının ortasında 0.75 m. genişlikte aynı mimari özellikte sekiz adet pencere yerleştirilmiştir. Aydınlık mekânın üst örtüsü, sekizgen formlu aydınlık feneri ile tamamlanır (Şekil 19).

Şekil 24. Ermeni Protestan Kilisesi Bodrum Kat Planı Restitüsyon (Ş. Öztürk).

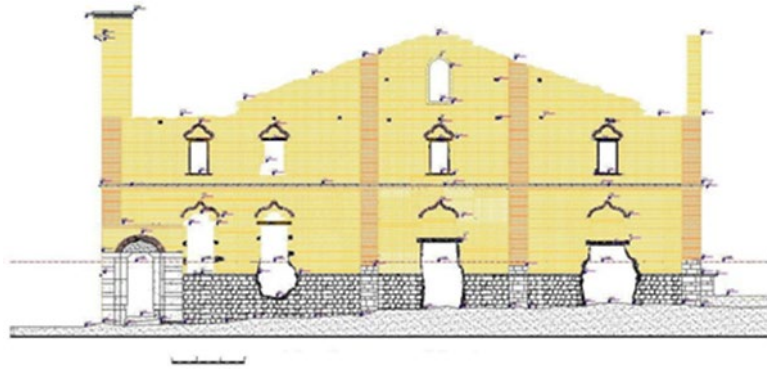
4.2. Cepheler

Ermeni Protestan Kilisesi'nin batı cephesi, 17.50 m. genişliğindedir. Bu cephede yer alan giriş ana kapısı ve üst bölümü, çan kulesi ve güney giriş merdiven basamakları cephenin hareketinde önemli rol oynamaktadır.

Şekil 25. 26. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Batı Cephesi Rölövesi ve Restitüsyonu (Ş. Öztürk)

Cephenin bodrum katında iki adet yaklaşık kare formlu mazgal pencere, zemin kat ana kapısı ve iki adet içi tuğla ile dolu kemerli pencere yer alır. Üst katta yer alan dört adet üç dilimli kemer formunda dikdörtgen biçimli tuğla pencereler, cephenin orta kısmında çan kulesi, simetrik olarak yatay ve düşeyde bir aks üzerinde bulunmaktadır (Şekil 25, 26). Cephe, zeminden 2.29 m. yüksekliğinde kaba yonu taş duvar ile yükselerek kesme taştan inşa edilmiştir. Dört cephesi, dışına 0.10 m. taşıntılı dekoratif silme ile çevrelenir. Silme çıkıntısından sonra 3.28 m. yüksekliğinde moloz taş duvar cephede devam etmektedir (Şekil 27, 28).

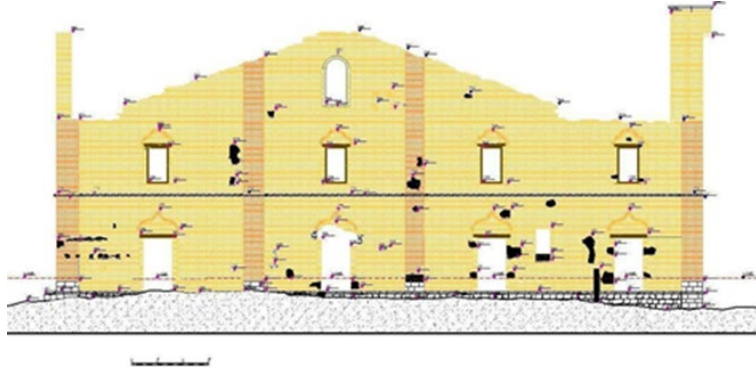

Şekil 27. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Güney Cephe Rölöve (Ş. Öztürk)

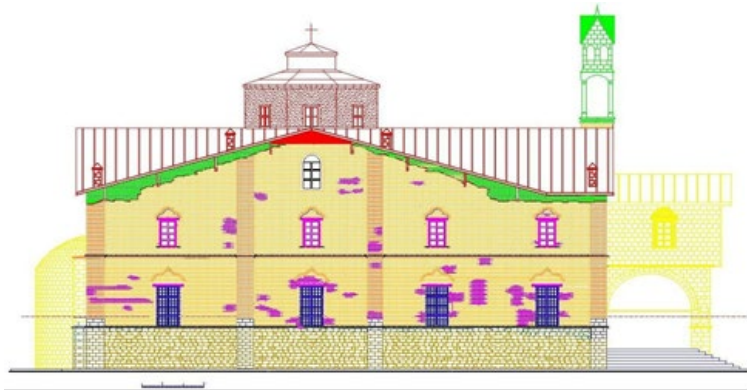
Şekil 28. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Güney Cephe Restitüsyon (Ş. Öztürk)

Moloz taş duvar iki yerde yatayda üç sıra tuğla ile bölünmüştür. Moloz taş duvarın üzeri 0.60 m. yüksekliğinde tuğla duvar ile devam ederek dışa taşıntılı düz kesme taş ile inşa edilmiştir. Bu uygulama yapının dört beden duvarında aynı şekilde bir düzenlenmeye sahiptir.

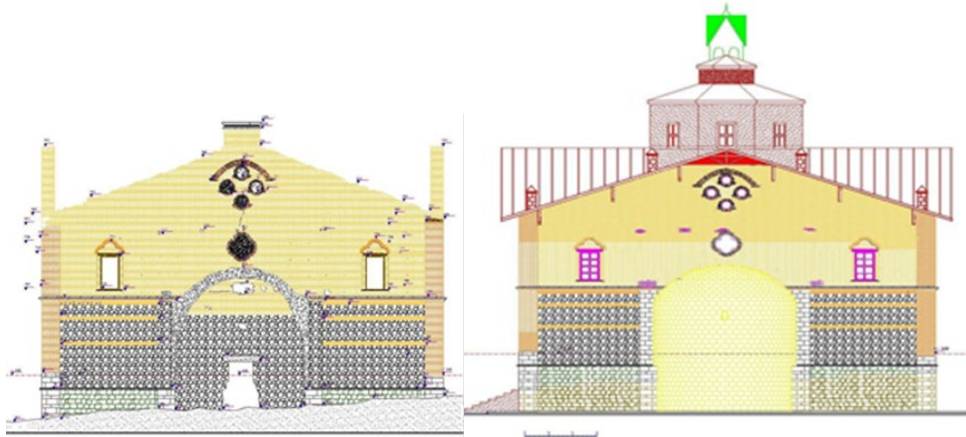
Şekil 29. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Kuzey Cephe Rölöve (Ş. Öztürk)

Düz silmeden sonra batı cephesi köşelerde 3.54 m. tuğla duvar ile devam ederek eğimli çatıya destek dayanmaları ile geçiş sağlanmaktadır. Çatının köşe ve orta merkezi arasında 3.56 m'lik bir kot farkı vardır. Ayrıca, batı cephesi üzerinde dört adet kare planlı çatı kulesi yerleştirilmiştir.

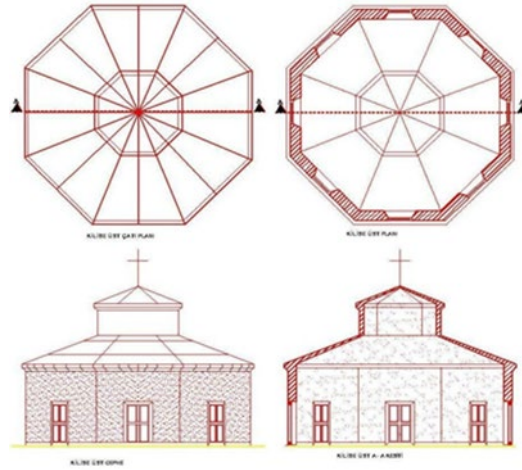

Şekil 30. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Kuzey Cephe Restitüsyon (Ş. Öztürk)

Cephede dışa taşıntılı payeler; zeminde, yuvarlak kemerde, giriş sütunu ve üst yapı bölümünde kesme taştan inşa edilmiştir. Batı cephesindeki düz, kaş kemerli ve üç dilimli pencereler yatay ve düşeyde aynı aks üzerinde ve simetrik bir yapıdadır. Bodrum ve zemin katının batı cephesinde konumlanan pencereler, metal korkuluklar ile korunaklı haldedir.

Şekil 31. 32. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Doğu Cephesi Rölövesi ve Restitüsyonu (Ş. Öztürk)

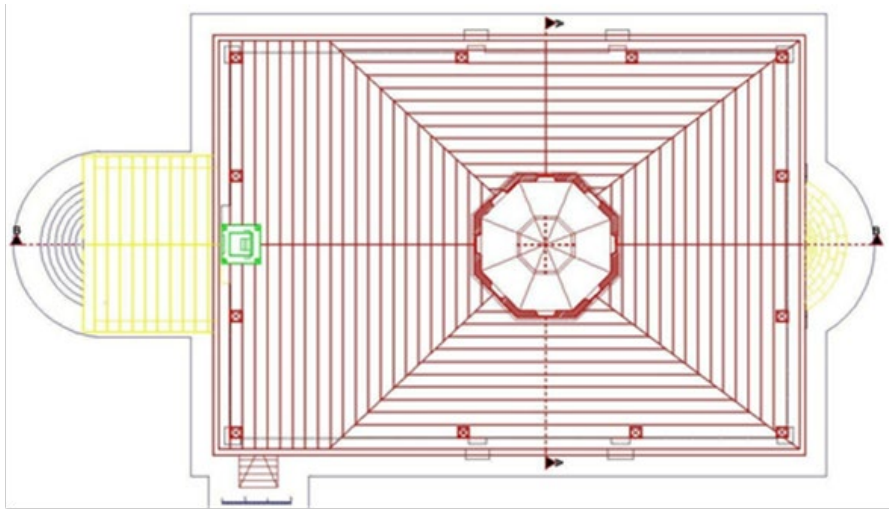

Şekil 33. Elaziğ Ermeni Protestan Kilisesi Aydınlık Feneri Restitüsyonu (Ş. Öztürk)

Ermeni Protestan Kilisesi'nin güney cephesinin batı köşesindeki küçük giriş kapısı dışında, cephe tasarımı kuzey cephesi ile benzerdir. Kuzey cephesi 25.07 m. uzunluğundadır. Cephenin doğusunda 2.45 m. genişliğindeki apsis çıkıntısı yuvarlak biçimli form ile sonlanır. Cephenin batısı ise 5.00 m. genişliğindeki üst mekân bölümü yer almaktadır. Bu bölüm güney, batı ve kuzey cephelerden 0.50 m. konsol çıkar. Cephede kullanılan pencereler ve dışa taşıntılı payelerde düşeyde ve yatayda simetrik düzen esastır (Şekil 24-32). Çan kulesi ve çatı sisteminin ortasında yer alan aydınlık fener bölümü ise yapının tüm cephelerden görülmektedir. Aydınlık feneri çatı kotundan 2.20 m. sekizgen formunda yükselerek, iç bükey kavisli ve düz saçak yardımıyla piramidal külaha geçiş yapmaktadır. Piramidal örtünün ortasındaki sekizgen formulu yapı, 0.75 m. daha yükselerek pahlı bir saçak ile piramidal külahlı örtü üzerindeki haç ile son bulmaktadır (Şekil 33).

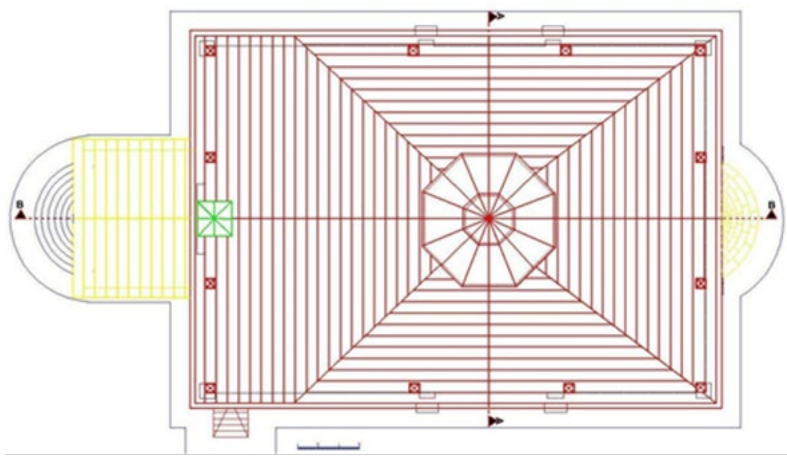
4.3. Örtü Sistemi

Ermeni Protestan Kilisesi'nin dikdörtgen planlı çatısı köşelerde kırma yapıları düzenleme ile ortada yer alan sekizgen formulu aydınlık bölümünden oluşmaktadır. Çatıda, doğu ve batıda altışar, kuzey ve güneyde ise sekizer olmak üzere toplam 28 adet ahşap payanda yardımıyla 0.75 m. uzunluğunda saçak çıkar. Ek olarak, kurşun kaplamalı bu çatının doğu ve batı kenarlarında ikişer, kuzey ve güneyde dört toplam 12 adet kare planlı çatı kulesi yer almaktadır. Mimari özellikleri benzer olan çatı kuleleri, çatı kotunda 0.85 m. yükselerek dışa taşıntılı saçak yardımıyla sivri külahlı biçimdedir (Şekil 34).

Şekil 34. Elaziğ Ermeni Protestan Kilisesi (11.00 m. Kot.) Çatı Planı Restitüsyon (Ş. Öztürk)

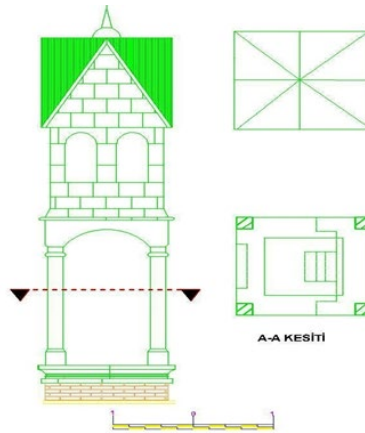
Çatının batı bölümünün ortasında kare planlı çan kulesi bulunmaktadır. Giriş bölümü üzerinde güney ve kuzey yönlerine doğu eğimli kırma çatı formunda, doğudaki apsis bölümü üzeri yarım kubbe formunda taş kaplamalıdır (Şekil 34, 35).

Şekil 35. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Çatı Planı Restitüsyon (Ş. Öztürk)

4.4. Çan Kulesi

Ermeni Protestan Kilisesi'nin kare planlanan çan kulesi, 1.68x1.68 m. ölçülerinde batı beden duvarının ortasında yer almaktadır. Kulenin yüksekliği zeminden itibaren 20.26 m'dir. Batı cephesinde çatı kotunun üst noktasına batıya doğru konsol yapmaktadır. Kulenin konsol kısmı dört adet köşe sütunları üzerinde yuvarlak basık kemer ile taşınır. Her cephede, iki küçük yuvarlak kemerle taşınan sekiz dilimli çatı biçimi ile sonlanmaktadır (Şekil 36).

Şekil 36. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Çan Kulesi Detay Restitüsyon (Ş. Öztürk)

4.5. Süsleme

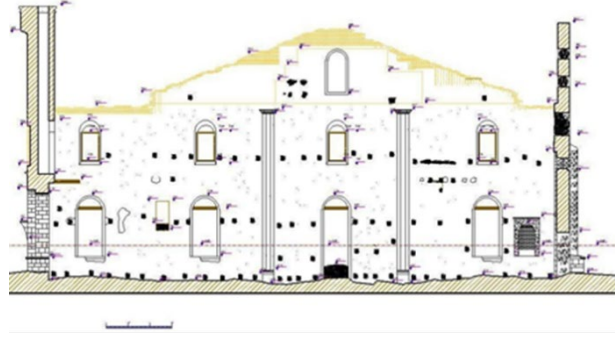
Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi, oldukça yalın bir yapıda inşa edilmiştir. Süslemelerin sadece; yapının dış beden duvarlarındaki taş kemerli pencerelerde, kapı, niş sövelerindeki taş malzeme üzerindeki dekoratif süsleme örneklerinde, ahşap sütun başlarında, yer aldığı görülür.

4.6. Malzeme ve Yapım Tekniği

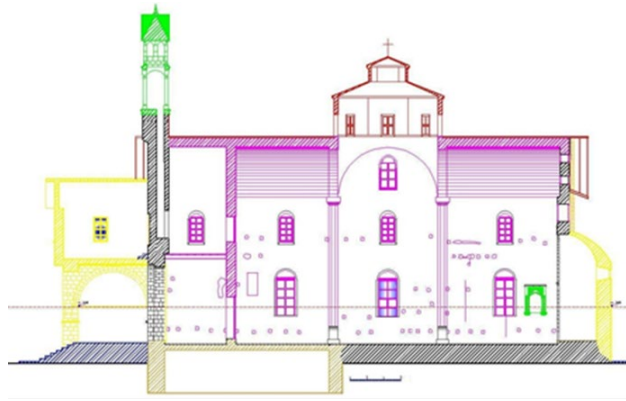
Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi yığma yapım tekniğinde inşa edilmiştir. Yapıda malzeme olarak; tuğla ana malzeme olarak, kesme taş, kaba yonu, kayrak sal taşı, moloz taş, metal, kurşun kaplama ve yardımcı yapı malzemesi olarak ahşap kullanılmıştır. Yapının tüm beden duvarlarının büyük bir bölümünde kullanılan harman tuğlası, 0.05x0.26x0.26 m. ölçülerindedir.

Kiliseyi meydana getiren beden duvarları, zemin katta 0.80 m., üst katta ise 0.62 m. kalınlığındadır. Kaba yonu taşı; bodrum katın beden duvarlarında ve çevre koruma duvarlarında kullanılmıştır. Moloz taşı ise yapının doğu ve batı beden duvarlarının orta bölümünde sıralı bir şekilde kullanılmıştır.

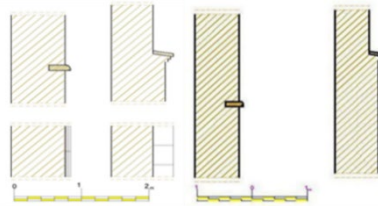
Yonu taşı; yapının apsis bölümü, giriş ve iç merdivenlerde, çan kulesinin üst bölümü, yapının dışa çıkıntılı payelerinin bir bölümlerinde, batı giriş kemerleri ve üst koro mekânın yapımında, niş yapımında, çatı kule yapımında, bodrum katı pencere sövelerinde, çevre giriş kapısı, zemin kaplamasında, çevre giriş kapısında ve katlar arası kornişlerde kullanılmıştır. Kayrak sal taşı, 1.35 m. genişlikte yapının tüm cephelerindeki tretuvarda kullanılmıştır (Şekil 38-41).

Şekil 37. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi A-A Kesiti Rölöve (Ş. Öztürk)

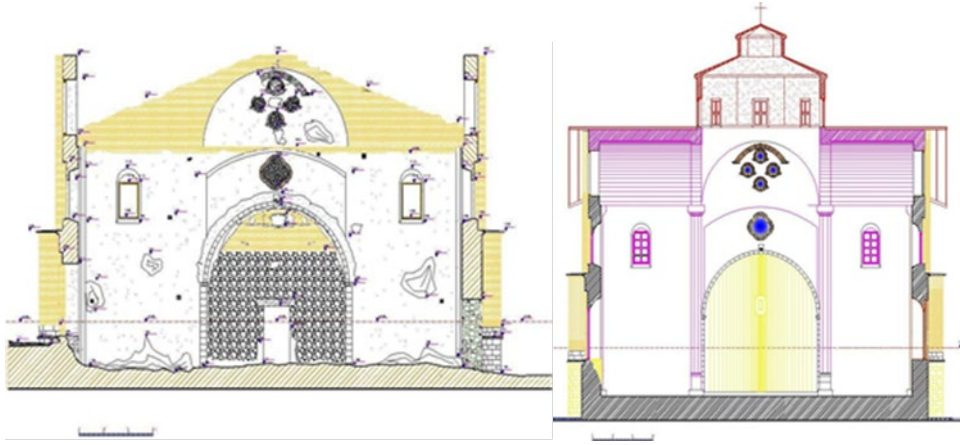

Şekil 38. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi A-A Kesiti Restitüsyon (Ş. Öztürk)

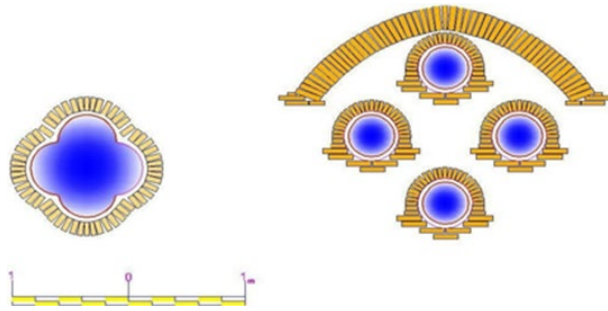
Şekil 39. 40. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Yığma Duvar Detayı Restitüsyon (Ş. Öztürk)

Ahşap yapı malzemesi; kilisenin orta bölümünde yer alan dört adet taşıyıcı dekoratif sütunlarında, ara kar döşeme kirişlerinde, kapı-pencere doğramalarında, çatının taşıyıcı sisteminin yapımında kullanılmıştır. Metal malzeme; batı giriş bölümündeki kemer gergilerinde ve tüm ahşap kapı ve pencere aksesuarlarında kullanılmıştır. Çatıda ise kurşun çatı kaplama malzemesi kullanılmıştır.

Şekil 41. 42. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi B-B Kesiti Rölöve ve Restitüsyon (Ş. Öztürk)

Yapının yer aldığı arsanın temel zemin durumunu belirlemek amacıyla Jeokim Sondaj Sanayi ve Ticaret Limited Şirket tarafından Zemin Etüd Raporu hazırlanmıştır. Bu amaçla, yapının değişik bölgelerinden 4 adet 12.00 m. derinlikte sondaj açılmıştır. Her sondaj kuyusunda 12 adet olmak üzere toplam 48 adet SPT deneyi yapılmıştır. Zemin Etüd Raporu'na göre inceleme alanında sıvılaşma riskinin bulunmadığı ortaya çıkmıştır.

Şekil 43. 44. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Batı Pencere Detayı Restitüsyon (Ş. Öztürk)

Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi'nin taşıyıcı sisteminin mevcut durumunun onarım ve güçlendirmesi ile ilgili raporlar İstanbul Teknik Üniversitesi Döner Sermaye İşletmesi'nde hazırlanmıştır. Statik teknik rapor öğretim elemanlarında Prof. Dr. Feridun Çılı ile Öğr. Gör. Dr. Haluk Sesigür tarafından hazırlanmıştır. Yapıda bağlayıcı malzeme olarak kireç harcı kullanılmıştır. Yapının dış beden duvarları sıvasız olup, iç bölümündeki tüm duvarların satırları kireç sıvalıdır (Şekil 38-48).

4.7. Tuğla ve Harç Malzeme Analizi

Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi'nin ana yapım malzemesi olan tuğla ve bağlayıcı malzeme olan kireç harcının bilimsel deney sonuçları İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yapı Malzemesi Laboratuvarı'nda yapılmıştır (Şekil 49-54). Malzeme analiz teknik raporu ise öğretim üyesi Doç. Dr. Leyla Tanaçan tarafından hazırlanmıştır.

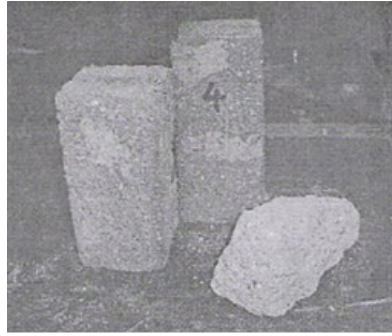

Şekil 45. 46. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi İç Mekân Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Kızartma Kaybı Deneyi; Yapı üzerinden harç ve tuğla malzeme örnekleri öğütülerek 211 mikronluk elekten geçirilerek, sırasıyla 105 OC de 24 saat, 500 OC de 60 dakika ve 1050 OC de 60 dakika bekletilerek, malzeme bünyelerinde oluşan nem kaybı, organik madde kaybı ve CO₂ kaybı yüzde oranları tespit edilmiştir. Burada numunelerin içerdiği CaCO₂ yüzdesi bulunmuştur.

Şekil 47. 48. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi İç Mekân Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Şekil 49. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Analizi Yapılan Tuğla ve Harç Örnekleri

ÖRNEK ADI	ASİT KAYBI ÖNCESİ KURU MALZEME AĞIRLIĞI (gr)	ASİT KAYBI SONRASI KURU MALZEME AĞIRLIĞI (gr)	ASİT KAYBI I (%)
1-Harç	103,71	89,07	14,12
2-Tuğla	-	-	-

Şekil 50. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Asit Kaybı Malzeme Sonuçları

Örnek Adı	Özgül Ağırlık (gr/cm ³)	Birim Hacim Ağırlık (gr/cm ³)	Ağırlıca su emme oranı (%)	Porozite (%)	Göçülen Porozite (%)	Doyma derecesi (%)	Eğilme dayanımı (MPa)	Bastırma dayanımı (MPa)
1.Elazığ Harç	2,61	1,83	15,11	29,93	27,63	92,33	-	-
2. Elazığ Tuğla	2,51	1,70	17,36	32,29	29,46	91,25	2,67	14,46

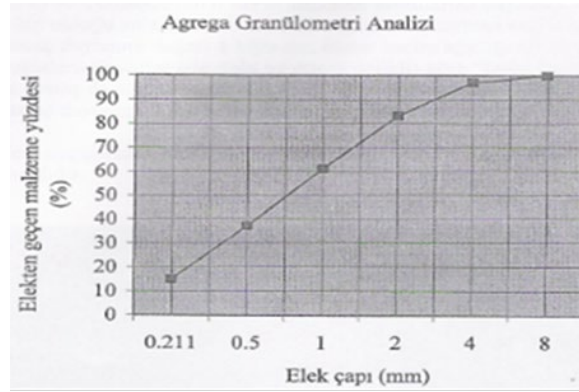
Şekil 51. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Malzeme Fiziksel Özelliklerine Ait Deney Sonuçları

Örnek Adı	105 °C ağırlık (w1)	Nem içeriği (%)	500 °C ağırlık (w2)	500 °C ağırlık kayıbı (%)	1050 °C ağırlık (w3)	1050 °C ağırlık kayıbı (%)	CaCO ₃ yüzdesi (%)
1. Elazığ Harç	9,08	1,08	8,84	2,64	8,41	4,86	11
2. Elazığ Tuğla	9,32	0,79	9,19	1,39	9,03	1,74	4

Şekil 52. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Malzeme Kızartma Kaybına Ait Deney Sonuçları

Elek. Göz Boyutu (mm)	Elek üstünde kalan yığılmış Malzeme (gr)	Elek altına geçen yığılmış Malzeme (gr)	Elek altına geçen malzeme yüzdesi (%)
8	0	73,04	100
4	2,01	71,03	97
2	10,4	60,63	83
1	16,33	44,3	61
0,5	17,23	27,07	37
0,211	16,1	10,97	15
	10,97		
Σ malz. (gr)	73,04		

Şekil 53. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Harçtaki Agrega Üzerinde Granülometri Analizi Deney Sonuçları

Şekil 54. Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Harçtaki Agrega Üzerinde Granülometri Tablosu

Yapılan bilimsel çalışmalar sonucunda harç ve tuğla malzemesine ait elde edilen veriler şöyledir:

Harç:

İçerisinde bağlayıcı malzeme olarak kireç ve killi toprak kullanıldığı, kum dışı dere kumu olup, içerisinde silis taneleri ve volkanik kayaç kırıntıları mevcuttur. Bağlayıcı/agrega oranı, 1:2,5 dir. Asit kaybı sonrasında elde edilen agreganın granülometri eğrisi (%/mm) olarak tespit edilmiştir (Görsel 55). Asit kaybı sonrasında elde edilen agreganın granülometri eğrisinin tespitinin dışında asit kaybı sonucunda, geriye kalan silikatlı agregada üzerinde yapılan granülometri analizinden agreganın içerisinde; % 61: 1 mm. ince kum, % 22: 1-2 mm. arasında orta kalınlıkta agregada, % 14: 2-4 mm. arasında iri agregada, % 3'ünün ise 4 mm. den büyük agregada olduğu belirlenmiştir. Uygulamanın bu oran ve birimler dikkate alınarak yapılması gerekmektedir.

Tuğla:

Yapılan deneylerde tuğla malzemesi içeriğinde % 4 karbonat miktarı, 2,51 gr/cm³ özgül ağırlığı, 1,70 gr/cm³ birim hacim ağırlığı, % 17 su emme değeri tespit edilmiştir (TS 704'e göre harman tuğlaların su emme değeri en çok % 20 olmalıdır). Yapılan analizler sonucunda yapıda kullanılan tuğlanın; eğilme dayanımı yaklaşık, 2,67 MPa, basınç dayanımı 14,46 MPa, eğilme dayanımı 3, basınç dayanımı ise 6

olduğu deney ortalaması sonucu tespit edilmiştir. Ortaya çıkan tüm sonuçlar TS 704 ve TS 705 maksimum verilerinin üzerindedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin sosyokültürel yapısındaki farklı inanç ve düşüncelere olan hoşgörüsünün yaşandığı kentlerden biri de Elazığ'dır. İslam dinine ait ibadet yapılarının inşasının yanı sıra Hıristiyan-Ermeni inancına sahip insanların da dini inançlarının gereğini yapabilmesi amacıyla Harput ve Elazığ'da birçok ibadet yapısı inşa edilmiştir. O dönem inşa edilmiş ve günümüzde ayakta kalma mücadelesi veren, yapılacak restorasyon çalışmaları ile Elazığ'ın kent kültürüne katkı sağlayacak yapılardan biri de Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi'dir.

Günümüzde çok özel şartlarda yapımına müsaade edilen rekonstrüksiyon ve restorasyon uygulamalarının başarısı; çok iyi hazırlanmış, tutarlı restitüsyon çalışmalarına bağlıdır. Bu doğrultuda, Ermeni Protestan Kilisesi'nin restitüsyon projesi, hem yapının özgünlüğünü korumaya yönelik bir çalışmadır, hem de özgünlüğün bileşenlerinden olan "yakın çevresi ile birlikte" oluşturduğu otantik dokuya yaptığı katkı ile önem kazanmaktadır. Söz konusu yapının ilk yapıldığı dönemdeki durumunun tespiti için çeşitli belge ve görsel kaynaklardan elde edilen bilgiler dayanak kabul edilmiştir. Elde edilen fotoğraf ve belgeler ile yapıda birkaç müdahale tespit edilmiş olup restitüsyon çalışmasında bu müdahaleler gösterilmiştir.

XX. yüzyıl yapım tekniği ve malzemesini, yapı biçimlenmelerini bünyesinde ihtiva eden Ermeni Protestan Kilisesi, cephe ve gabari olarak özgünlüğünü büyük ölçüde korumakta; aynı zamanda 1910'lerde bölgedeki kilise yapıları içinde, özgün planı ve yapım tekniği ile önem arz etmektedir. Mevcut yapının giderek yıkılmaya yüz tutması ve özgün öğelerin kaybolmaya başlaması nedeniyle, mülk sahiplerinin girişimleri ile çalışmalar başlatılmış, tarafımızca yapılan restitüsyon projeleri dikkate alınarak restorasyon projeleri geliştirilmiştir. Restorasyon çalışmalarının büyük ölçüde restitüsyon projelerine bağlı kalması nedeniyle, kapsamlı araştırılmış, varsayım ve hipotetik yaklaşımlardan uzak, bilimsel bir restitüsyon çalışması sunulmuştur.

Kiliseye ait ilk bilimsel ve teknik çalışmalar özel mülk sahibinin katkıları ile başlatılmıştır. Yapıya ait jeolojik zemin etütleri, yapısal analizler, malzeme, sıva-harç analizleri ve tüm mimari projeler akademik uzman ekipler tarafından hazırlanmıştır. Yapılacak uygulama sonucunda Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi, Elazığ şehir merkezine, bölgeye, kültüre ve turizme önemli katkılar sağlayacaktır.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Yoktur

KAYNAKÇA

Öztürk, Ş., (2006). **Elazığ Ermeni Protestan Kilisesi Koruma Projesi Raporu**, Elazığ.

Öztürk Ş., (2007). **Elazığ Eski Hükümet Binası**, Uluslararası Türk Sanatı ve Arkeolojisi Sempozyumu (Konya Kitabı X) Konya, s. 524-536.

Öztürk Ş., (2011). **Elazığ Merkez Protestan Ermeni Kilisesi** , TOYKON 2011 Tarihi Yapılar Koruma ve Onarım Sempozyumu, İSTANBUL, TÜRKİYE, 26-29 Ekim 2011, s.525-525.

Öztürk Ş., (2011). **Elazığ Protestan Ermeni Kilisesi, Yıldız Üniversitesi 100. Yıl Tarihi Yapıların Koruma ve Onarım Sempozyumu** TAYKON, İstanbul, s. 567.

Öztürk Ş., Çoşkun M., (2014). **Geleneksel Harput ve Elazığ Evleri**, Elazığ, s.166-210.